

PENTRU O *RESTITUTIO IN INTEGRUM* - DESPRE CÂTEVA DESCOPERIRI ELENISTICE DIN JURUL JUMĂTĂȚII SECOLULUI XX

Gabriel Talmațchi*

Keywords: *Tomis, Callatis, necropolis, polis, Greek coins, west-pontic monetary workshops, Hellenistic period.*

Cuvinte cheie: *Tomis, Callatis, necropolă, polis, monede grecești, monetării vest-pontice, perioadă elenistică.*

Abstract: *The coins from the catalog are the result of some random discoveries, made usually after some large works on construction worksites, made through mechanized means to accomplish some socio-cultural objectives, for urban amenities and for sewerage made around the middle of the last century. Because of the difficult working conditions or even the lack of archaeologists, they did not enter into museum collections but came into the possession of many private individuals who witnessed by chance the respective archaeological discoveries in Constanța and Mangalia, keeping them as souvenirs. The findings amount to a total of 41 coins (of which 18 silver and 23 bronze), of which 13 appeared in Tomis and 28 in Callatis. Among these, 27 are isolated finds (by chance), but 14 are part of a small deposit that probably came from a close funerary complex, affected by the works of the municipality. It was found in 1958 at the intersection of Vasile Pârvan Street with Constanța Street, while doing some works on resizing sewerage in the area. Among an undefined number of coins, 14 silver pieces were recovered, issued at Apollonia Pontica (4 pieces), Mesembria (4 pieces) and Callatis (6 pieces). We don't know if they were kept in a vessel or if they originated from a single grave beyond the precinct (extramuros). Also, we don't know if there were other archeological pieces inside the eventual inventory. Still we can speculate on these possibilities based on the numerous archeological information regarding the topography of the ancient city.*

Rezumat: *Monedele din catalog sunt rezultatul unor descoperiri întâmplătoare, făcute de obicei în urma unor lucrări de amploare pe șantiere de construcții, executate cu mijloace mecanizate pentru realizarea unor obiective socio-culturale, pentru amenajări edilitare și pentru canalizări petrecute în jurul mijlocului secolului trecut. Din cauza condițiilor dificile de lucru sau chiar în lipsa arheologilor, acestea nu au intrat în colecțiile muzeale și au luat drumul posesiei multor persoane particulare care au fost martore din întâmplare la respectivele descoperiri arheologice din Constanța și Mangalia, fiind păstrate ca suveniruri. Descoperirile însumează în total 41 de monede (18 de argint și 23 de bronz), dintre care 13 apărute în Tomis și 28 în Callatis. Dintre acestea, 27 sunt descoperite izolat (în mod întâmplător), iar 14 alcătuiesc un mic depozit care probabil provine dintr-un complex*

* Cabinetul Numismatic, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța.

închis funerar, afectat de lucrări ale municipalității. Acesta a fost descoperit în jurul anului 1958 pe la intersecția străzilor Vasile Pârvan cu Șoseaua Constanței, odată cu unele lucrări ce priveau redimensionarea canalizării în zonă. Dintr-un număr neprecizat de monede au fost recuperate 14 exemplare de argint bătute la Apollonia Pontica (4 ex.), Mesambria (4 ex.) și Callatis (6 ex.). Nu știm dacă au fost cumva păstrate într-un vas și dacă proveneau sigur dintr-un mormânt, de dincolo de incintă (extramuros). De asemenea, nu știm dacă mai existau și alte piese arheologice în cadrul unui eventual inventar. Totuși putem specula aceste posibilități pornind de la numeroasele informații arheologice ce privesc topografia antică a orașului.

Orice analiză monetară, chiar dacă de cele mai multe ori pare obositoare și seacă, este un document elocvent, semnificativ, precis¹ și de neocolit pentru completarea studiilor de natură arheologică ce doresc a reprezenta cu adevărat repere pentru istoria locală și zonală, pentru cercetarea științifică de anvergură. Acest fapt nu absolvă unele deficiențe privind limitele cercetării numismatice. Spre exemplu, ne referim la modul de publicare al monedelor, la lipsa precizărilor necesare (acolo unde este cazul), la faptul că unele exemplare deja descoperite nu sunt aduse la cunoștința lumii științifice prin publicare din rațiuni subiective și mai puțin obiective; nu în ultimul rând, în funcție de condițiile de descoperire, la lipsa contextului arheologic/sau restul inventarului în cazul complexelor închise (locuințe, morminte etc.).

Cercetările arheologice de salvare desfășurate de-a lungul timpului în două din cele trei polis-uri cu monetării din spațiul pontic dobrogean românesc contemporan (Tomis/Constanța și Callatis/Mangalia), au oferit o cantitate impresionantă de obiecte antice. Printre acestea s-au evidențiat și descoperirile monetare care au îmbogățit inventarele a numeroase instituții de profil din provincie și din București. Totodată, în contexte și din rațiuni mai mult sau mai puțin obscure, au fost descoperite întâmplător și piese monetare care nu au ajuns până astăzi în atenția cercetării numismatice. O parte din aceste descoperiri reprezintă și subiectul demersului nostru.

Perioada de după anii '50-'60 ai secolului trecut a însemnat, printre altele, și startul construcției a numeroase ansambluri de cartiere, a unor edificii de interes cetățenesc, respectiv de amenajare a unor „centre civice” și parcuri în România populară și apoi socialistă. Nu în ultimul rând, menționăm introducerea în unele cartiere sau schimbarea în altele a canalizărilor care trebuiau să suporte debite mai mari în noile contexte demografice. Toate aceste transformări edilitare au răscolit la propriu zonele istorice cunoscute din respectivele orașe amintite. Acest fapt a condus, parțial, la implicarea mai activă a unor instituții, cum sunt și cele de la malul mării, în diferite lucrări de salvare a vestigiilor arheologice (Muzeul Regional de Arheologie Dobrogea care se va transforma ulterior în Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, respectiv Muzeul de Istorie Callatis - având personalitate juridică distinctă odată cu luna februarie a anului 1990, după ce încă din anii 1958-1959 fusese secție a celui constănțean).

¹ Dacă excludem contextele funerare cu piese relictate.

Din nefericire, cele mai multe dintre solicitările de intervenție arheologică din partea autorităților locale veneau tardiv, după o bună perioadă de la începerea lucrărilor de amenajare și modernizare la Constanța, respectiv de refacere și sistematizare la Mangalia. Acest răgaz dintre intervențiile mecanizate și apariția arheologilor au expus situările respective la distrugeri. Totodată, a fost posibilă, de la caz la caz, înstrăinarea și împrăștierea unor descoperiri cărora li s-a pierdut urma, fără să fi fost semnalate arheologilor. Trebuie precizat faptul că, spre deosebire de timpurile prezente, atunci legislația nu impunea o cercetare prealabilă a zonei care urma să fie afectată de excavări. Oricum, echipele de arheologi au reușit în chip meritoriu să recolteze numeroase materiale arheologice în condiții precare și sub amenințarea timpului, să salveze și să facă unele înregistrări, fără a putea să efectueze pentru început, în regim permanent, și cercetări arheologice sistematice, nici în Constanța, nici în Mangalia². În general, după anii 1975-1980, cu prilejul noilor investiții (ansambluri de blocuri, unități de învățământ), situația s-a schimbat în ambele centre, fiind asigurată măcar o supraveghere arheologică permanentă, respectiv în unele puncte făcându-se cercetări arheologice în paralel cu desfășurarea lucrărilor edilitare. Toate acestea pe fondul înțelegerii reprezentanților societăților de construcții a importanței salvării vestigiilor antice, informând imediat orice apariție a unor urme de interes arheologic.

Chiar dacă se spera că întregul material arheologic ajungea în colecțiile de stat, probabil și din cauza desfășurării târzii a activităților de salvare și supraveghere arheologică a lucrărilor pe arii întinse, cu zeci de muncitori, în condițiile unor prea puțini specialiști existenți, în contextul complicat al lucrărilor și în ritmul rapid de desfășurare al acestora, câteva dintre piese s-au transformat probabil în „suvenire”, în „curiozități de la oraș”³. Ulterior acestea, în mod inevitabil, au fost moștenite în familiile respective, odată cu decesul celor inițial implicați, „circulând” de la o persoană la alta⁴. Noii posesori, de cele mai multe ori, doreau să renunțe la deținerea lor întrucât nu mai erau legați sentimental de acestea⁵. Aceste situații ne-au prilejuit absolut prin hazard recuperarea câtorva secvențe importante privind istoria monetară

² Barbu 1961, p. 203-204; Preda, Popescu, Diaconu 1962, p. 452; Bucovală 1967, *passim*; Bucovală 1968, p. 269; Iconomu 1968, p. 235; Bucovală 1970, p. 189; Barbu 1971, p. 47-68; Barbu 1977, p. 204-205; Preda, Bârlădeanu 1979, p. 98; vezi și precizările prezente la Chera 1999, p. 7, 11-12.

³ Majoritatea pieselor monetare nu sunt de o valoare deosebită din punct de vedere pecuniar (mai ales că nu exista vreun cadru legal/sau fonduri disponibile în acei ani pentru cumpărarea acestora), fiind păstrate ca amintiri ale unor momente în care acești oameni simpli (cei mai mulți fără studii, fără specializări în meserii), ajunși în noile condiții politice „la oraș”, s-au intersectat cu rămășițele antice ale celor două centre istorice cu multă curiozitate; de asemenea, acest lucru se întâmplă și în cazul unor persoane avizate și reținem observația lui C. Chera conform căreia „diverse personalități ale intelectualității constănțene au reușit să păstreze pentru posteritate un număr relativ de monumente provenind din câmpurile funerare ale cetății”, vezi Chera 1999, p. 7-8.

⁴ Același fenomen a putut fi observat între cele două războaie mondiale, spre exemplu la Mangalia, conform Canarache 1969, p. 28.

⁵ De asemenea, vom prezenta și câteva piese, provenind din descoperiri absolut întâmplătoare, de obicei din interiorul unor proprietăți, făcute cu ocazia unor lucrări de reamenajare arhitectonică, extinderi de garduri, săpări de pivnițe și fântâni etc.

preromană din spațiul vest-pontic⁶. Am considerat necesar să publicăm o parte a lor, chiar și după 10-20 de ani de la încheierea respectivelor informări⁷. Prezentarea celor câteva descoperiri (27 de monede descoperite în mod izolat și 14 dintr-un mic depozit) o vom face separat pentru cele două centre grecești Tomis și Callatis (din extremitatea de est a Dobrogei central-sudice)⁸, ordonate apoi după anul sau aproximativii ani ai descoperirii.

CATALOGUL DESCOPERIRILOR MONETARE DIN CONSTANȚA ȘI MANGALIA

Tomis-Constanța (jud. Constanța)

Descoperiri izolate

• În anii 60 ai secolului trecut (1961 ?), în zona lucrărilor de dezafectare a Gării Vechi a orașului, în contextul construirii unor blocuri de locuințe și de realizare a unor canalizări, au fost descoperite întâmplător mai multe monede de bronz. Ele sunt

⁶ La începutul anilor '90, odată cu intrarea României pe noi coordonate politice interne și internaționale, oamenii și-au lărgit mult orizontul cultural (în timp un rol important jucându-l apariția internetului și conectarea la o bază de informații foarte bogată, deplasările în centrul și vestul Europei etc.), și au început să caute să-și găsească răspunsuri autorizate la întrebări privind autenticitatea unor obiecte deținute în proprietate personală care, la un moment dat, puteau fi valorificate. Această sondare a autenticității lor făcută prin intermediul specialiștilor în domeniu nu a fost specifică doar cabinetului numismatic al MINA Constanța (informațiile au fost contabilizate în perioada anilor 1996-2006), ci s-a petrecut în multe alte părți din țară (facem apel spre exemplu doar la relatările de la Iași ale profesorului dr. V. Mihailescu-Bîrliba și de la București din partea regretaților specialiști dr. Gh. Poenaru Bordea și dr. R. Ocheșeanu etc.). Mai ales că respectivele instituții sunt în slujba cetățeanului și a nevoilor acestuia de natură culturală. Asupra multora dintre aceste „descoperiri” ne-am păstrat rezerva convenită, întrucât informațiile respective nu păreau în totalitate veridice, fiind și foarte greu de verificat. Mai ales că primii deținători erau în proporție semnificativă deja decedați. Iar din punct de vedere științific, prin aceste imixțiuni, s-ar fi alterat stadiul cercetărilor privind anumite teme importante specifice spațiului dobrogean. Totuși, în timp, în puține dintre cazuri, odată cu alte apariții numismatice corespunzătoare unor descoperiri pe diferite categorii monetare (prezente în comunicări și articole ale unor colegi de breaslă), am considerat necesar să le publicăm selectiv, cu precădere pe cele care corespund ca date de descoperire cu locuri unde chiar știm că s-au desfășurat lucrări în perioada respectivă-vezi și consultarea de către noi a Fondului documentar vechi/Arhivă a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța. Nu în ultimul rând am apreciat punerea lor la dispoziția specialistului în mod liberal și dezinteresat pentru studiu și cercetare științifică, inclusiv, atunci când s-a putut, permisiunea de fotografiere sau când au fost prezentate fotografii.

⁷ În puține din situații se păstrau și unele scurte însemnări vechi privind anul (anii) și strada de unde proveneau. Aceste date (repetăm, pentru descoperirile de față) nu puteau fi inventate de urmașii lor (nu aveau niciun interes, muzeul neavând atunci fonduri destinate unor achiziții), care nu aveau nicio legătură cu istoria și săpăturile arheologice anterioare și care lucrau în domenii total diferite; de asemenea am ales exemplarele care puteau fi și ilustrate (de la tehnica filmelor foto, apoi scanări și digitalizări).

⁸ Pentru a fi foarte corecți din punct de vedere geografico-continental, considerăm că Dobrogea trebuie împărțită astfel: actualul județ Tulcea ar corespunde la Dobrogea de Nord, actualul județ Constanța la Dobrogea Centrală, iar districtele actuale Dobrici și Silistra (în granițele statului bulgar) ar reprezenta Dobrogea de Sud. Considerăm că astfel, atunci când nu avem informații foarte precise, ar fi mult mai simplu și clar să integrăm anumite descoperiri arheologice și numismatice altfel decât prin termenul generic de *Dobrogea-passim*. Acesta este cu adevărat foarte vag și chiar descurajator pentru o analiză mai aplicată.

bătute în perioadă elenistică la Tomis (2 exemplare), Mesambria (1 exemplar) și Dionysopolis (1 exemplar). Este foarte posibil ca acestea să provină din mai multe morminte afectate care au fost deranjate și parțial distruse de lucrările edilitare amintite⁹.

Tomis, tip Zeus

Av: Capul laureat al lui Zeus tânăr, orientat spre dreapta; cerc perlat; apare imprimată o contramarcă cu o roată cu spițe (?) sau o roată cu „valțuri” de moară ce pare a se roti invers acelor de ceasornic.

Rv: Două protome de cai în galop orientați spre dreapta; deasupra lor două stele cu câte opt raze; în exergă numele orașului **TO(MI)**.

1.AE; 12h; 7.99 g; 20.5 x 19.5 mm.

Regling 1910, p. 646, nr. 2461, seria a II-a; Stancomb 2000, pl. XIII, nr. 280, secolul II a.Chr.

Av: Capul laureat al lui Zeus tânăr orientat spre dreapta; cerc perlat; apare imprimată o contramarcă cu o roată cu spițe (?) sau o roată cu „valțuri” de moară ce pare a se roti invers acelor de ceasornic.

Rv: Două protome de cai în galop orientați spre dreapta; deasupra lor două stele cu câte opt raze; în exergă numele orașului **TO(MI)**.

2.AE; 12h; 7.85 g; 20 mm.

Regling 1910, p. 646, nr. 2461, seria a II-a; Stancomb 2000, pl. XIII, nr. 280, secolul II a.Chr.

Mesembria, tip „coif corinthian”

Av: Coif corinthian văzut din față; imagine descentrată.

Rv: Roată cu patru spițe; între spițe literele M/E/T/A; imagine descentrată.

3. AE; ?; 3.86 g; 16 mm.

Stancomb 1994, pl. VII, nr. 122-125, secolele IV-III a.Chr.; Stancomb 2000, pl. X, nr. 225-228, mijlocul secolului III a.Chr.; Karayotov 2009, ca tip monetar p. 152-183, plate VIII-XXIII.

Dionysopolis, tip Dionysos

Av: Capul lui Dionysos cu o cunună de iederă orientat spre dreapta.

Rv: Ciorchine de strugure; în dreapta legenda ΔIONΥΣ.

4.AE; 12h; 2.84 g; 16 mm.

Canarache 1957, p. 68-69, grupa I, nr. 3-10, cca. 300 a.Chr.; Stancomb 1994, pl. IV, nr. 65, cca. 225-190 a.Chr.; Draganov 1997, p. 372, nr. 1; Stancomb 2000, pl. VI, nr. 107-108, sfârșitul secolului III – secolul II a.Chr.

⁹ Foarte puține dintre morminte au putut fi recuperate cu inventarul intact. Vezi în acest sens la Bucovală 1967, p. 12-13, nr. 3; p. 35, nr. 24; p. 87, nr. 53; p. 97-104, nr. 60-63; p. 108-109, nr. 67; 112-115, nr. 69-72; p. 117, nr. 74.

• Tot în anii 60 ai secolului trecut, pe fostul bulevard Filimon Sîrbu (actualul bulevard I. C. Brătianu), au fost descoperite în mod întâmplător două monede mesambriene de tip „Athena Alkis”. Din zonă este cunoscut ca descoperit în anul 1961 un mormânt de incinerare al cărui inventar se datează între sfârșitul secolului III și începutul secolului II a.Chr.¹⁰

Mesambria, tip „Athena Alkis”

Av: Cap feminin (amazoană?) diademat și orientat spre dreapta.

Rv: Athena Alkis în picioare, orientată spre stânga, ținând în mâna stângă un scut și o sulită în dreapta; în stânga și în dreapta, pe verticală, legenda METAM/BPIANQN.

5.AE; 2h; 5.59 g; 21 x 20 mm.

Stancomb 1994, pl. VII, nr. 131-133, cca. 275-220 a.Chr.; Stancomb 2000, pl. X, nr. 237-238, anii 250-175 a.Chr.; Karayotov 2009, ca tip monetar p. 47-58, 202-371, pl. XXXIII-CXVII.

Av: Cap feminin (amazoană?) diademat și orientat spre dreapta.

Rv: Athena Alkis în picioare, orientată spre stânga, ținând în mâna stângă un scut și o sulită în dreapta; în stânga și în dreapta, pe verticală, legenda METAM/BPIANQN.

6. AE; 12h; 7.82 g; 20 x 19 mm.

Price 1993, pl. X, nr. 285, secolul II a.Chr.; Stancomb 1994, pl. VII, nr. 131-133, cca. 275-220 a.Chr.; Karayotov 2009, ca tip monetar p. 47-58, 202-371, pl. XXXIII-CXVII.

• În anii 1960-1961, în zona străzii Călărași, au fost găsite două monede de bronz. Una este mesambriană din tipul „coif corinthian”, iar cea de a doua era histriană din tipul „cu roata”. În zona respectivă, în anul 1961, a fost descoperit un mormânt de incinerare datat în secolul II a.Chr.¹¹

Histria, tip „cu roata”

Av: Anepigraf; o roată sub forma unei cruci înscrise într-un cerc, fără câmp adâncit între brațe.

Rv: legenda ΙΣΤΠΙ.

7.AE; ?; 1.12g; 10 mm.

Pick 1898, p. 182, nr. 535; Preda, Nubar 1973, p. 103, nr. 231; Talmațchi 2002, p. 24, nr. 176.

Observație: piesa este bătută, nu turnată; de asemenea remarcăm dispunerea inegală a celor două axe.

Mesambria, tip „coif corinthian”

Av: Coif corinthian văzut din față; imagine descentrată.

Rv: Roată cu patru spițe; între spițe literele M/E/T/A; imagine descentrată.

8.AE; ?; 3.06 g; 17 mm.

¹⁰ Bucovală 1967, p. 47-51, nr. 33.

¹¹ Bucovală 1967, p. 89, nr. 55.

Stancomb 1994, pl. VII, nr. 122-125, secolele IV-III a.Chr.; Stancomb 2000, pl. X, nr. 225-228, mijlocul secolului III a.Chr.; Karayotov 2009, ca tip monetar p. 152-183, plate VIII-XXIII.

• În anul 1965, din zona cartierului Tomis II, ar fi fost recuperată o monedă tomitană din tipul Apollo/acvilă. Din bibliografia arheologică cunoaștem faptul că din zonă au fost recuperate și inventarele unor morminte datate către sfârșitul secolului IV și începutul secolului III a.Chr., respectiv din secolele III și II a.Chr.¹²

Tomis, tip Apollo/acvilă

Av: Capul lui Apollo orientat spre dreapta; în partea centrală a câmpului monetar o contramarcă circulară (8 mm) cu capul Demetrei acoperit cu văl și orientat spre dreapta.

Rv: O acvilă, în poziție statică, orientată spre dreapta, cu aripile strânse, redată în interiorul unei cununi de stejar; sus legenda TOMI; jos prescurtarea magistratului monetar ΜΕΠ sau ΜΕΓ ?.

9.AE; 12h; 8.35 g; 23 mm.

Ruzicka 1917, p. 156, nr. 2407, tab. XXX, nr. 2407 var. la magistrat.

• În anii 1977-1978, din zona viitoarei piețe agroalimentare Tomis III, odată cu dezafectarea unei clădiri de mari dimensiuni ce fusese destinată anterior (anii 40, 50 și 60 ai secolului trecut) ținerii cailor, la baza fundațiilor, a fost găsită o monedă de bronz mesambriană din tipul „coif corintian”. Ea era în posesia lui Ivanciu Băcăoanu din Constanța.

Mesambria, tip „coif corintian”

Av: Coif corintian văzut din față.

Rv: Roată cu patru spițe; între spițe literele M/E/T/A.

10.AE; ?; 3.37 g; 18 x 16 mm.

Stancomb 1994, pl. VII, nr. 122-125, secolele IV-III a.Chr.; Stancomb 2000, pl. X, nr. 225-228, mijlocul secolului III a.Chr.; Karayotov 2009, ca tip monetar p. 152-183, plate VIII-XXIII.

• La începutul anilor 70, cu ocazia unor lucrări pe bulevardul Mamaia (extindere a suprafeței carosabile și refacerea substructurii drumului până la o adâncime de -1.50 m de la nivelul de călcare), în apropierea ansamblului de clădiri unde se va coagula Spitalul Militar din Constanța, a fost descoperită o monedă de bronz tomitană din tipul Apollo/trepied. Având în vedere că zona respectivă este în aria unei necropole a Tomisului antic, există posibilitatea ca ea să provină dintr-un mormânt deranjat.

¹² Bucovală 1967, p. 19-21, nr. 8-10; p. 24-33, nr. 13-22; p. 36, nr. 25; p. 38, nr. 27, p. 84, nr. 51.

Tomis, tip Apollo/trepied

Av: Capul lui Apollo laureat, orientat spre dreapta; cerc perlat.

Rv: Trepied; de o parte și de alta a trepiedului legenda TO/M(I).

11.AE; 6h; 8.89 g; 25 x 24 mm.

Regling 1910, p. 637, nr. 2406; Ruzicka 1917, p. 156, nr. 2406.

• La sfârșitul anilor 60 ai secolului trecut, în interiorul cartierului Anadolchoi¹³, au fost descoperite două monede de bronz în condiții întâmplătoare, în contextul săpării unor șanțuri pentru instalarea unor utilități. Cu prilejul racordării unei conducte, la o adâncime de 1.00/1.15 m, au fost descoperite fragmente ceramice, multă cenușă, un fragment de opaiț (probabil elenistic) și cele două monede amintite, una odessitană din tipul Marele Zeus și o a doua mesambriană din tipul „coif corinthian”. Probabil toate au aparținut unui mormânt de incinerare dintr-o necropolă de perioadă greacă.

Odessos, tip Marele Zeu

Av: Capul Marelui Zeu laureat și orientat spre dreapta.

Rv: Călăreț cu *kausia* orientat spre dreapta; sub cal o monogramă neclară; legenda OΔH[ΣΙ]ΤΩΝ.

12.AE; 12h; 5.98 g; 21 x 20 mm.

Regling 1910, p. 547, nr. 2206; Price 1993, pl. X, nr. 291, sfârșitul secolului III a.Chr. sau Stancomb 1994, pl. IX, nr. 154, sfârșitul secolului III-secolul II a.Chr./Stancomb 2000, pl. XII, nr. 264.

Mesambria, tip „coif corinthian”

Av: Coif corinthian văzut din față.

Rv: Roată cu patru spițe; între spițe literele M/E/T/A.

13.AE; ?; 3.47 g; 16 mm.

Stancomb 1994, pl. VII, nr. 122-125, secolele IV-III a.Chr.; Stancomb 2000, pl. X, nr. 225-228, mijlocul secolului III a.Chr.; Karayotov 2009, ca tip monetar p. 152-183, plate VIII-XXIII.

Callatis-Mangalia (jud. Constanța)

Descoperiri izolate

• În anii 60, pe partea de vest a incintei elenistice, probabil în aria necropolei elenistice și a celei romano-bizantine, cu ocazia săpării unei fântâni și a unor amenajări într-o proprietate particulară, ar fi fost descoperite trei monede de bronz: una callatiană din tipul Dionysos/cunună și trei mesambriene din tipurile „coif corinthian”, Athena Alkis și Dionysos.

Callatis, tip Dionysos/cunună

Av: Capul lui Dionysos tânăr, cu cunună de frunze de viță de vie, orientat spre dreapta; urme de cerc perlat.

¹³ Astăzi cartier al Constanței, în perioadă antică așezare și necropolă în teritoriul tomitan.

Rv: Cunună de frunze de viță de vie; în dreapta câmpului monetar un thyrso; legenda ΚΑΛΛΑ; în cunună o monogramă.

14.AE; 11h; 5.60 g; 21 x 20.5 mm.

Ruzicka 1917, p. 88, nr. 222d; Stancomb 2000, pl. IV, nr. 81.

Mesambria, tip „coif corinthian”

Av: Coif corinthian văzut din față.

Rv: Roată cu patru spițe; între spițe literele M/E/T/A.

15.AE; ?; 2.69 g; 15 mm.

Stancomb 1994, pl. VII, nr. 122-125, secolele IV-III a.Chr.; Stancomb 2000, pl. X, nr. 225-228, mijlocul secolului III a.Chr.; Karayotov 2009, ca tip monetar p. 152-183, plate VIII-XXIII.

Mesambria, tip „Athena Alkis”

Av: Cap feminin (amazoană?) diademat și orientat spre dreapta.

Rv: Athena Alkis în picioare, orientată spre stânga, ținând în mâna stângă un scut și o sulită în dreapta; în stânga și în dreapta, pe verticală, legenda ΜΕΣΑΜ/ΒΡΙΑΝΩΝ.

16.AE; 2h; 6.33 g; 20 mm.

Stancomb 1994, pl. VII, nr. 131-133, cca. 275-220 a.Chr.; Stancomb 2000, pl. X, nr. 237-238, anii 250-175 a.Chr.; Karayotov 2009, ca tip monetar p. 58-63, 372-387, pl. CXVIII-CXXV.

Mesembria, tip Dionysos

Av: Capul lui Dionysos, laureat, cu o cunună de iederă, orientat spre dreapta.

Rv: Ciorchine de strugure; sus magistratul monetar Δ(I)Ω; pe verticală, de o parte și de alta a ciorchinului legenda ΜΕΣΑ(M)/ΒΡΙΑΝΩΝ.

17.AE; 12h; 6.94 g; 22 mm.

Stancomb 2000, pl. XI, nr. 244, a doua jumătate a secolului I a.Chr.; Karayotov 2009, ca tip monetar p. 66-70, 390-395, pl. CXXVII-CXXIX.

• La începutul anilor '80, în partea de sud-est a orașului actual, odată cu săparea unei pivnițe, a fost descoperită accidental o monedă odessitană de tip Marele Zeu și una callatiană din tipul Dionysos/cunună.

Odessos, tip Marele Zeu

Av: Capul Marelui Zeu laureate și orientat spre dreapta.

Rv: Călăreț cu *kausia* orientat spre dreapta; sub cal o monogramă; legenda (O)ΔΗΣΙΤΩΝ.

18.AE; 12h; 6.78 g; 20 x 19.5 mm.

Regling 1910, p. 547, nr. 2201; Price 1993, pl. X, nr. 290, sfârșitul secolului III a.Chr.

Callatis, tip Dionysos/cunună

Av: Capul lui Dionysos tânăr, cu cunună de frunze de viță de vie, orientat spre dreapta; o contramarcă circulară (5-5.5 mm) în partea central inferioară ușor stângă a câmpului monetar cu capul zeiței Athena acoperit cu coif, orientat spre dreapta.

Rv: Cunună de frunze de viță de vie; legenda ΚΑΛΛ(A); în cunună EY.

19.AE; 12h; 7.12 g; 21 x 19 mm.

Pick 1898, p. 101, nr. 224; Stancomb 2000, pl. IV, nr. 83, pl. V, nr. 85.

• În perioada anilor 1993-1994, în perioada în care exista un șantier destinat lucrărilor de reparație a hotelului President (fost hotel Scala) și de construire a unui restaurant, ar fi fost descoperită în preajmă, aproape de suprafața zonei, în poziție secundară, o monedă callatiană din tipul Dionysos/cunună. Aici au fost executate ample săpături arheologice de salvare după intervenții mecanizate (și introducerea de piloni) care au distrus zidul de incintă și edificiile respective până la nivelul de călcare. Totuși au fost salvate turnul de apărare romano-bizantin și paramentul interior al incintei callatiene¹⁴. Deși contextul general este romano-bizantin, au fost descoperite și două orizonturi elenistice. Primul a apărut în partea de sud-est a săpăturii, unde a fost descoperit un pavaj de unde a fost recoltat material ceramic datat în prima jumătate a secolului III a.Chr. Cel de al doilea a fost descoperit la nord de strada principală unde materialul ceramic este databil odată cu al treilea sfert al secolului III a.Chr.¹⁵

Callatis, tip Dionysos/cunună

Av: Capul lui Dionysos tânăr, cu cunună de frunze de viță de vie, orientat spre dreapta; o contramarcă circulară (5-5.5 mm) în partea centrală inferioară a câmpului monetar cu reprezentarea capului Artemidei, orientat spre dreapta; cerc perlat.

Rv: Cunună de frunze de viță de vie; legenda ΚΑΛΛ(A); în cunună o monogramă; în dreapta câmpului monetar un thyrsos.

20.AE; 12h; 6.89 g; 20 mm.

Stancomb 2000, pl. IV, nr. 79-80.

• În apropierea vechii grădini publice, în spatele casei lui Vasile Lemonides, în anii 1963-1964, a fost descoperită, cu prilejul realizării unui bloc de locuințe o monedă de argint (drahmă) din tipul Herakles. Respectiva descoperire este poziționată în partea de sud-vest a orașului, în spațiul extramuran. Există date privind existența unor descoperiri datate în perioada elenistică în zona precizată¹⁶.

Callatis, tip Herakles

Av. Capul lui Herakles tânăr, acoperit cu blana leului și orientat spre dreapta.

Rv. Monogramă, spic, măciucă, legenda ΚΑΛΛΑΤΙΑ, gorythos cu arc.

Observație: moneda este ușor lovită într-o margine și se vede miezul din bronz.

21.AR; drahmă; 12h; 5,60 g; 18 mm.

Pick 1898, p. 97, nr. 197; Stancomb 1994, pl. III, nr. 49; Stancomb 2000, pl. III, nr. 62.

• În anii 60, cu ocazia unor lucrări pentru amenajare a terasamentului noii linii ferate și a gării din Mangalia, a fost găsită întâmplător o drahmă callatiană din tipul Herakles. Există date privind descoperirea în zonă a peste 100 de morminte tumulare și plane datate și în perioadă elenistică¹⁷.

¹⁴ Georgescu, Lascu 1995, p. 35, 38.

¹⁵ Georgescu, Lascu 1995, p. 40.

¹⁶ Canarache 1969, p. 16, 20.

¹⁷ Canarache 1969, p. 16.

Callatis, tip Herakles

Av. Capul lui Herakles tânăr, acoperit cu blana leului și orientat spre dreapta.

Rv. Monogramă, gorythos cu arc, legenda ΚΑΛΛΑ, măciucă, spic.

22.AR; drahmă; 12h; 4,66 g; 18 mm.

Pick 1898, p. 98, nr. 202.

• Tot în anii 60 ai secolului trecut, la suprafața solului, în urma unor intervenții mecanizate într-un șantier edilitar aflat în partea de sud-vest a Mangaliei, a fost descoperită o monedă de bronz mesambriană de tip „coif corinthian”. Există în bibliografia arheologică o semnalare a unor săpături arheologice desfășurate tot în partea de sud-vest a orașului, în anul 1961, unde s-ar fi descoperit 6 morminte de înhumăție și incinerăție ale căror inventare se datează între a doua jumătate a secolului IV și întreg secolul III a.Chr.¹⁸. Poate că și această monedă provine dintr-un context funerar.

Mesambria, tip „coif corinthian”

Av: Coif corinthian văzut din față.

Rv: Roată cu patru spițe; între spițe literele M/E/T/A.

23.AE; ?; 3.89 g; 16 mm.

Stancomb 1994, pl. VII, nr. 122-125, secolele IV-III a.Chr.; Stancomb 2000, pl. X, nr. 225-228, mijlocul secolului III a.Chr.; Karayotov 2009, ca tip monetar p. 152-183, plate VIII-XXIII.

• În iarna anului 1971, cu prilejul unor lucrări de canalizare care au afectat zona de nord și nord-vest a zidului de incintă, ar fi fost descoperită o monedă de argint callatiană. Lucrările din zonă au fost de mare anvergură, până în zona stațiunii Saturn, fiind descoperite numeroase morminte din perioadele elenistică și romană¹⁹.

Callatis, tip Herakles

Av. Capul lui Herakles tânăr, acoperit cu blana leului și orientat spre dreapta.

Rv. Monogramă, spic, măciucă, legenda ΚΑΛΛΑΤ(ΙΑ), gorythos cu arc.

24.AR; drahmă; 12h; 4,82 g; 18 mm.

Pick 1898, p. 97, nr. 197; Stancomb 1994, pl. III, nr. 49; Stancomb 2000, pl. III, nr. 62.

• Cândva între anii 1958-1960, în zona stadion, ar fi fost descoperite prin recuperare, probabil din morminte răvășite de lamele buldozerelor, două monede de bronz, dintre care una mesambriană din tipul Athena Alkis. Cea de doua s-ar fi pierdut ulterior. Sunt informații privind existența în zonă a unei necropole elenistice datată în secolele IV-III a.Chr., deși sunt și descoperiri din secolele următoare²⁰. Cu ocazia construirii Teatrului de vară și a stadionului au fost descoperite mormântul cu papirus și morminte de incinerăție, aparținând necropolei elenistice tumulare și plane²¹. Tot în aceeași zonă, în anul 1972, ar fi fost realizate intervenții edilitare pentru ridicarea unui

¹⁸ Preda 1966, p. 137-146.

¹⁹ Cheluță-Georgescu 1974, p. 169-189; Georgescu, Lascu 1995, p. 45.

²⁰ Preda 1961, p. 275-303; Zavatin-Coman 1972a, p. 111; Zavatin-Coman 1972b, p. 275.

²¹ Preda, Popescu, Diaconu 1962, p. 445-451.

mare sanatoriu balnear. Arheologii, după luna august (în luna februarie efectuându-se pe o anumită porțiune și o săpătură arheologică) și până la sfârșitul lunii noiembrie, „datorită condițiilor în care a avut loc supravegherea arheologică, pe un șantier de construcții cu mijloace moderne de săpare a fundațiilor, parte din morminte nu au mai putut fi salvate și nici cel puțin depistate, iar cele sesizate au fost doar înregistrate pe planul general”²².

Mesambria, tip „Athena Alkis”

Av: Cap feminin (amazoană?) diademat și orientat spre dreapta.

Rv: Athena Alkis în picioare, orientată spre stânga, ținând în mâna stângă un scut și o sulică în dreapta; în stânga și în dreapta, vertical legenda ΜΕΣΑΜ/ΒΡΙΑΝΩΝ.

25.AE; 12h; 6.04 g; 21 mm.

Price 1993, pl. X. nr. 283, secolul II a.Chr.; Stancomb 1994, pl. VII, nr. 131-133, cca. 275-220 a.Chr.; Karayotov 2009, ca tip monetar p. 58-63, 372-387, pl. CXVIII-CXXV.

• În cursul anului 1989 Întreprinderea de Îmbunătățiri funciare Dobrogea cu sediul la Constanța, acționând în numele statului român, a efectuat lucrări de terasare în partea de nord a orașului Mangalia. Se pare că în lipsa oricărui reprezentant al muzeului din Mangalia au fost distruși un număr mare de tumuli care se datează între sfârșitul secolului IV și prima jumătate a secolului III a.Chr.²³. În aceștia lucrătorii ar fi găsit câteva obiecte din ceramică, din os și metal. Dintre acestea din urmă, în posesia unei persoane interesată de istoria țării (maistrul Gheorghe Ciurtin), ar fi rămas o monedă de argint callatiană și una de bronz mesambriană.

Callatis, tip Herakles

Av. Capul lui Herakles tânăr, acoperit cu blana leului și orientat spre dreapta.

Rv. Spic, măciucă, legenda ΚΑΛΛΑΤΙΑ, gorythos cu arc.

26.AR; drahmă; 8h; 5.80 g; 19 mm.

Pick 1898, p. 97, nr. 196; Price 1993, pl. VII, nr. 202.

• Alte descoperiri au fost prilejuite de prăbușiri repetate ale malului falezei, pe țărmul Mării Negre, după anul 1975 (1976 ?). Reținem descoperirea întâmplătoare a unei monede de bronz mesambriene de tip Athena Alkis.

Mesambria, tip „Athena Alkis”

Av: Cap feminin (amazoană?) diademat și orientat spre dreapta.

Rv: Athena Alkis în picioare, orientată spre stânga, ținând în mâna stângă un scut și o sulică în dreapta; în stânga și în dreapta, vertical legenda ΜΕΤΑΜ/(Β)ΡΙΑΝΩ(Ν).

27.AE; 12h; 6.47 g; 20 mm.

²² Preda, Georgescu 1975, p. 55-56.

²³ Se pare că intervenția din partea muzeului a fost tardivă întrucât nu ar fi fost sesizat de autoritățile statului. Intervenția ulterioară a arheologilor, a permis înregistrarea unor morminte distruse de buldozere și săparea unei movile/complex funerar care conținea 7 amenajări funerare, probabil familiale. Cu acest prilej au fost consemnate similități constructive ca tipuri de morminte (dimensiuni, manieră de construcție) cu unele descoperite în necropola elenistică de la Mesambria conform Bounegru, Bârlădeanu 1990, p. 337. De asemenea se consemna sărăcia inventarelor sau chiar lipsa acestuia în mormintele din necropola tumulară.

Stancomb 1994, pl. VII, nr. 131-133, cca. 275-220 a.Chr.; Stancomb 2000, pl. X, nr. 237-238, anii 250-175 a.Chr.; Karayotov 2009, ca tip monetar p. 47-58, 202-371, pl. XXXIII-CXVII.

Depozit monetar

• La intersecția străzilor Vasile Pârvan cu Șoseaua Constanței, cândva în jurul anului 1958, odată cu unele lucrări ce priveau redimensionarea canalizării în zonă, au fost descoperite la comun un număr neprecizat de monede de argint „grecești”²⁴. Nu știm dacă au fost cumva păstrate într-un vas și dacă proveneau dintr-un mormânt, de dincolo de incintă (*extramuros*). De asemenea, nu știm dacă mai existau și alte piese arheologice în cadrul inventarului. Totuși putem specula aceste posibilități pornind de la numeroasele informații arheologice ce privesc topografia antică a orașului. Alte intervenții în zonă au mai fost realizate și în anul 1982 cu ocazia unor săpături arheologice cu caracter de salvare²⁵.

Apollonia Pontica, tip Meduză (sau Gorgonă)

Av: Ancoră în poziție inversă; de o parte și de alta a ancorei litera A (în stânga) și un rac (în dreapta).

Rv: Capul Gorgonei văzut din față.

1. AR; drahmă; 12h; 3.06 g; 14 mm.

Price 1993, pl. VI, nr. 157, sfârșitul secolului V – secolul IV a.Chr; Stancomb 1994, pl. II, nr. 27, cca. 380-340 a.Chr.

Av: Capul Meduzei văzut din față; imaginea ușor descentrată spre stânga.

Rv: Ancoră în poziție inversă; de o parte și de alta a ancorei litera A (în stânga) și un rac (în dreapta); în stânga prescurtarea magistratului monetar ΣΩ ?.

2. AR; diobol; 6h; 1.24 g; 11 mm.

Price 1993, pl. VII, nr. 177 (dar fără magistrat), sfârșitul secolului IV a.Chr.; SNG Deutschland, tafel 27; Stancomb 1994, pl. II, nr. 40 ?, cca. 380-340 a.Chr.; Stancomb 2000, pl. II, nr. 47 ?, sfârșitul secolului V-începutul secolului IV a.Chr.

Av: Capul Meduzei văzut din față; piesă descentrată, imaginea mult dispusă în partea central dreaptă.

Rv: Ancoră în poziție inversă; de o parte și de alta a ancorei litera A (în stânga) și un rac (în dreapta); în stânga prescurtarea magistratului monetar ΣΩ.

3. AR; diobol; 12h; 1, 26 g; 10,5 x 10 mm.

Price 1993, pl. VII, nr. 175, sfârșitul secolului IV a.Chr.; Stancomb 1994, pl. II, nr. 40, cca. 380-340 a.Chr.; Stancomb 2000, pl. II, nr. 47, sfârșitul secolului V-începutul secolului IV a.Chr.

²⁴ Informația nefiind scrisă, datele mai exacte (dacă au fost !) s-au pierdut odată cu decesul descoperitorului. Urmașii acestuia nu mai știau date foarte clare, nici câte monede au fost în total, nici dacă curând după descoperirea întâmplătoare unele piese au fost înstrăinate sau topite (oricum cele de față erau păstrate pentru argintul constitutiv ca bunuri de preț ale familiei).

²⁵ Georgescu, Lascu 1995, p. 26.

Av: Capul Meduzei văzut din față; imaginea de pe avers mult descentrată, dispusă în partea central superioară a câmpului monetar.

Rv: Ancoră în poziție inversă; de o parte și de alta a ancorei litera A (în stânga) și un rac (în dreapta); în stânga prescurtarea magistratului monetar ΣΩ.

4. AR; diobol; 12h; 1, 28 g; 11 x 10.5 mm.

Price 1993, pl. VII, nr. 175, sfârșitul secolului IV a.Chr.; Stancomb 1994, pl. II, nr. 40, cca. 380-340 a.Chr.; Stancomb 2000, pl. II, nr. 47, sfârșitul secolului V-începutul secolului IV a.Chr.

Callatis, tip Herakles

Av: Capul lui Herakles tânăr, acoperit cu blana leului, orientat spre dreapta.

Rv: Spic, măciucă, legenda ΚΑΛΛΑ și gorythos cu săgeți și arc.

5.AR; hemidrahmă; 6h; 2.41 g; 14 mm.

Pick 1898, p. 98, nr. 200.

Av: Capul lui Herakles tânăr, acoperit cu blana leului, orientat spre dreapta.

Rv: Spic, măciucă, legenda ΚΑΛΛ(A) și gorythos cu săgeți și arc.

6. AR; 12h; 2.33g; 14 mm.

Pick 1898, p. 98, nr. 200.

Av: Capul lui Herakles tânăr, acoperit cu blana leului, orientat spre dreapta.

Rv: Spic, măciucă, legenda ΚΑΛΛΑ și gorythos cu săgeți și arc.

7. AR; 12h; 2.30g; 13.5 mm.

Pick 1898, p. 98, nr. 200.

Av: Capul lui Herakles tânăr, acoperit cu blana leului, orientat spre dreapta.

Rv: Spic, măciucă, legenda ΚΑΛΛ(A) și gorythos cu săgeți și arc.

8. AR; 12h; 2,24 g; 13 x 12 mm.

Pick 1898, p. 98, nr. 200.

Av: Capul lui Herakles tânăr, acoperit cu blana leului, orientat spre dreapta.

Rv: Măciucă, legenda ΚΑΛΛΑ și gorythos cu săgeți și arc.

9. AR; 12h; 2.36 g; 13 x 12 mm.

Pick 1898, p. 98, nr. 204.

Av: Capul lui Herakles tânăr, acoperit cu blana leului, orientat spre dreapta.

Rv: Monogramă, spic, măciucă, legenda ΚΑΛΛΑ și gorythos cu săgeți și arc.

10. AR; 12h; 2.48g; 13 mm.

Pick 1898, p. 98, nr. 202.

Mesambria, „tip coif corinthian”

Av: Coif corinthian văzut din față (foarte neclar, avers șters).

Rv: Roată cu patru spițe; între spițe literele M/E/T/A.

11.AR (diobol); ? ; 1.28 g; 10.5 x 9.5 mm.

SNG Fitzwilliam Museum, pl. XXVII, nr. 1553-1554; Price 1993, pl. X, nr. 268-271, secolul IV a.Chr.; Stancomb 1994, pl. VII, nr. 116-119, secolul IV a.Chr.; Stancomb 2000, pl. X, nr. 219-221, secolul IV a.Chr.

Av: Coif corinthian văzut din față; piesă descentrată, imaginea spre partea dreaptă a câmpului monetar.

Rv: Roată cu patru spițe; între spițe literele M/E/T/A.

12. AR (diobol); ?; 1.23 g; 10 x 9.5 mm.

SNG Fitzwilliam Museum, pl. XXVII, nr. 1553-1554; Price 1993, pl. X, nr. 268-271, secolul IV a.Chr.; Stancomb 1994, pl. VII, nr. 116-119, secolul IV a.Chr.; Stancomb 2000, pl. X, nr. 219-221, secolul IV a.Chr.

Av: Coif corinthian văzut din față; piesă descentrată, imaginea spre partea dreaptă a câmpului monetar.

Rv: Roată cu patru spițe; între spițe literele M/E/T/A; imaginea este poziționată spre partea dreaptă a câmpului monetar.

13. AR (diobol); ?; 1.28 g; 10.5 x 10 mm.

SNG Fitzwilliam Museum, pl. XXVII, nr. 1553-1554; Price 1993, pl. X, nr. 268-271, secolul IV a.Chr.; Stancomb 1994, pl. VII, nr. 116-119, *secolul IV a.Chr.*; Stancomb 2000, pl. X, nr. 219-221, secolul IV a.Chr.

Av: Coif corinthian văzut din față.

Rv: Roată cu patru spițe; între spițe literele M/E/T/A.

14. AR (diobol); ?; 1,23 g; 10 mm.

SNG Fitzwilliam Museum, pl. XXVII, nr. 1553-1554; Price 1993, pl. X, nr. 268-271, secolul IV a.Chr.; Stancomb 1994, pl. VII, nr. 116-119, secolul IV a.Chr.; Stancomb 2000, pl. X, nr. 219-221, secolul IV a.Chr.

Comentariu numismatic

Prezentarea materialelor numismatice de mai sus ne permite formularea câtorva observații. Însușind descoperirile din catalog constatăm că sunt 41 de monede (dintre care 18 de argint și 23 de bronz), dintre care 13 apărute în Tomis și 28 în Callatis. Dintre acestea, 27 sunt descoperite izolat (în mod întâmplător în contextul unor lucrări edilitare), iar 14 alcătuiesc un mic depozit care probabil provine dintr-un complex închis, afectat de lucrări de canalizare. La Tomis sunt printre descoperiri emisiuni tomitane (4 ex.), din Histria (1 ex.), din Dionysopolis (1 ex.), din Odessos (1 ex.) și din Mesembria (6 ex.), toate din bronz și toate datate în perioadă autonomă. La Callatis observăm prezența în special a pieselor din secolul IV a.Chr., într-o perioadă caracterizată de o deosebită înflorire și dezvoltare urbanistică²⁶. Astfel, reținem monede callatiene (7 ex.), odessitane (1 ex.) și mesambriene (6 ex.). Depozitul conține la rândul lui piese de argint din Apollonia Pontica (4 ex.), Mesembria (4 ex.) și Callatis (6 ex.).

²⁶ Pippidi 1967, p. 32-67; Buzoianu 1979, p. 84; Bărlădeanu-Zavatin 1985, p. 85.

Din monetăria de perioadă autonomă de la Tomis reținem cele patru monede din tipurile Apollo/trepied și Apollo/acvilă de nominal mare, respectiv Zeus/protome de cai de nominal mijlociu. Cele din tipul Apollo sunt destul de rare în descoperiri în raport cu majoritatea tipurilor bătute la Tomis în epocă elenistică. Din punct de vedere epigrafic, zeul Apollo este menționat la Tomis de la sfârșitul secolului al III-lea a.Chr., de când cunoaștem o dedicație făcută în cinstea zeității²⁷. Ulterior, în anul 100 a.Chr., îl regăsim ca titular divin al eponimiei²⁸. De interes sunt și două decrete ale orașului date în secolul I a. Chr. Primul este dedicat lui Nilos din Tyras în momentul când „era preot Apollo”, nefiind vorba de eponimat, ci de o atestare a templului²⁹. În al doilea se cere punerea unei plăci de marmură inscripționată, într-un loc vizibil din templul lui Apollo³⁰. Moneda care prezintă pe revers o acvilă (nr. 9 din catalog) deține prescurtarea unui nume de magistrat care este în opinia noastră inedit, și anume MEII (sau MEF ?).

Cele două piese din tipul Zeus (din cea de a doua serie monetară) prezintă pe avers o contramarcă aparte, probabil o roată cu patru, alteori cu cinci sau chiar șase spițe (circulare sau ovale), care apare repetat pe aversul monedelor de acest tip, de cele mai multe ori în partea stângă inferioară a câmpului monetar. Totuși s-ar putea ca respectiva contramarcă să reprezinte și altceva (eventual o monogramă, pentru că în interiorul ei, uneori, în două din cele patru spații apar literele **A** și **I** ?)³¹. Pe exemplarele foarte bine păstrate cunoscute, extremitățile celor șase spițe de la roată depășesc marginea acestora și sunt înclinate spre dreapta, eventual într-un sens de rotație. Cele două piese nu sunt singurele descoperiri de acest fel (cu aceeași contramarcă) apărute în Tomis. Mai reținem în acest sens alte două exemplare descoperite cu prilejul săpăturilor arheologice³².

Tomisul pentru perioada elenistică ne-a relevat de-a lungul timpului din punct de vedere arheologic puține informații. Totuși știm că suprafața sa era destul de redusă față de epoca romană. Necropola de perioada elenistică este surprinsă în interiorul viitoarei cetăți romane și romano-bizantine (în special pentru secolele III-II a.Chr.)³³, iar zidul de incintă este poziționat la limita nord-estică a actualei piețe Ovidiu³⁴.

Moneda „cu roata” de la Histria este singura piesă care provine din monetăria sa autonomă. Ea se alătură celor câteva piese bătute din această variantă a tipului general cunoscute în publicațiile științifice³⁵, care au ușor schimbate detaliile iconografice ale monedei față de piesele turnate. Astfel de exemplare au fost date nu mult după mijlocul secolului IV a.Chr.³⁶.

²⁷ Stoian 1987, p. 345 și 392 (1).

²⁸ Avram, Poenaru Bordea 2010, p. 606.

²⁹ Stoian 1987, nr. 5; Covacef 2007, p. 160.

³⁰ Stoian 1987, nr. 6.

³¹ Talmașchi 2011a, p. 564.

³² Ocheșeanu, Papuc 1976, 216, nr. 510; Talmașchi, Cliante 2006-2007, p. 14, nr. 11, p. 25, pl. II, nr. 11.

³³ Buzoianu, Bărbulescu 2012, p. 32.

³⁴ Barbu 1961, p. 204, fig. 1; Buzoianu, Bărbulescu 2012, p. 32-33.

³⁵ Zaginajlo 1965, p. 170; Preda 1960, p. 28; Preda, Nubar 1973, p. 103, nr. 231; Donoiu 1980, p. 133-134; Talmașchi 2002, p. 24, nr. 176; Preda 2003, p. 23.

³⁶ Preda, Nubar 1973, p. 37.

Cele trei monede din tipul Dionysos/cunună de iederă bătut la Callatis în perioadă elenistică se adaugă celorlalte exemplare deja cunoscute ca descoperite în *polis*³⁷. Reținem din localitate și un depozit descoperit în anul 1935 constituit cvasi-majoritar din piese de bronz din acest tip (11 exemplare din 13), la care se adaugă o piesă din tipul Athena și una de neatribuit din cauza stării foarte precare de preservare. Ca majoritatea pieselor descoperite în fostul *polis* și acesta este o descoperire întâmplătoare, piesele păstrându-se într-un vas de lut³⁸. Multe dintre piese erau contramarcate, acest fapt indicând o îngropare a lor mai târzie decât momentul emiterii în monetăria locală, într-o perioadă mai puțin fastă pe plan local. Și monedele din catalog sunt contramarcate (2 din 3 ex.), fiind prezentă o contramarcă cu reprezentarea Artemidei și o a doua cu cea a Athenei. Piesele de argint sunt din tipul Herakles și toate sunt drahme.

De la Mesembria sunt prezente 12 descoperiri de bronz izolate (tipurile „cu coif corinthian”, Athena Alkis și Dionysos) și 4 de argint (tip „cu coif corinthian”) din depozitul menționat. Monetăria mesambriană de bronz este deja prezentă prin numeroase descoperiri izolate din tipul „Athena Alkis” în cele două centre. Astfel sunt cunoscute o descoperire la Tomis și opt exemplare la Callatis (cea mai mare densitate de descoperiri din întreaga Dobroge)³⁹. Piesele de bronz din tipul „Athena Alkis” cu legenda METAM/BPIANQN sunt datate (cu trei variante A, B și C) din 275 până 220 a.Chr. (pentru variantele A și B), respectiv 180/175 a.Chr. (pentru varianta C)⁴⁰. În ceea ce privește circulația lor este consemnată o arie deosebit de largă, care cuprinde inclusiv teritoriul dobrogean⁴¹. Cele din același tip „Athena Alkis”, dar cu legenda MEΣAM/BPIANQN, sunt datate între 175/170 și 115/100 a.Chr. și s-au bucurat tot de o circulație variată⁴². În sfârșit, moneda din catalog din tipul Dionysos este bătută la Mesambria începând cu prima decadă a secolului I a.Chr. (fiind considerat un tip monetar influențat de monetăria de bronz a lui Mithridates) și continuă și după mijlocul aceluiași secol⁴³. Acest tip pare să aibă o circulație mult mai redusă decât tipurile menționate anterior, fiind cunoscut spre exemplu un singur exemplar în Dobrogea într-o descoperire de la Izvoarele (jud. Constanța)⁴⁴.

De la Odessos reținem în catalog două descoperiri izolate din tipul Marele Zeu. Din ceea ce s-a publicat până în acest moment cunoaștem alte două monede bătute la Odessos ca descoperite la Mangalia (din care una din tipul Marele Zeu) și una la Constanța cu prilejul cercetărilor din punctul „Parcul Catedralei” (tot din același tip monetar)⁴⁵. Conform datelor epigrafice, existau în perioada elenistică relații

³⁷ Talmațchi 2006a, p. 108, nr. 51.

³⁸ Moisil 1944, p. 14-15, nr. 129-141.

³⁹ Talmațchi 2007, p. 107-110.

⁴⁰ Karayotov 1992, p. 119; Karayotov 2009, p. 52.

⁴¹ Karayotov 2009, p. 52-58.

⁴² Talmațchi 2005, p. 117; Karayotov 1995, p. 24-27, 36-38; Karayotov 2009, p. 59, 61; Talmațchi 2011b, p. 22.

⁴³ Karayotov 2009, p. 66-68; Karayotov 2011, p. 66; în lucrarea din anul 1992 considera că acest tip monetar era bătut, în general, secolului I a.Chr. conform Karayotov 1992, p. 119.

⁴⁴ Talmațchi 2007, p. 111; Talmațchi 2011b, p. 22.

⁴⁵ Talmațchi 2007, p. 103-104; Talmațchi 2011b, p. 20.

externe stabilite între Callatis și Odessos⁴⁶. Monedele de perioadă autonomă bătute la Odessos găsite la Callatis adaugă încă o pagină importantă din istoricul acestor relații, probabil și o expresie a perpetuării unor contacte economice și comerciale. Tot din perspectiva descoperirilor monetare ar trebuie să fi existat relații bune și cu Mesambria, mai ales ca vorbim de colonii de aceeași factură (și anume doriene). Nu mai puțin de 8 monede din tipul cu Athena Alkis sunt cunoscute din descoperirile de la Mangalia⁴⁷.

Moneda de bronz din Dionysopolis (nr. 4 din catalog) aparține tipului Dionysos și a fost emisă în perioadă elenistică, mai exact după a doua jumătate a secolului al III-lea a.Chr.⁴⁸ Cu puține excepții consemnate în zona malului drept al Dunării, monedele din Dionysopolis au fost găsite preponderent în zona de coastă sau imediat în împrejurimile adiacente dinspre sudul pontic, fiind piese de bronz datate în secolele IV-I a.Chr.⁴⁹ În afară de piesele din Histria, Tomis și Callatis, acestea sunt cele mai frecvente descoperiri monetare grecești preromane din cele descoperite în Dobrogea⁵⁰.

O prezență aparte o constituie depozitul monetar descoperit la intersecția străzilor Vasile Pârvan cu Constanței, după anul 1958, în contextul unor lucrări edilitare de canalizare. Nu știm dacă exemplarele respective reprezintă totalitatea pieselor descoperite întâmplător. Foarte interesantă este asocierea monedelor divizionare din Apollonia Pontica, Mesembria și Callatis într-un complex închis.

Monedele din Apollonia Pontica sunt în număr de patru, o drahmă și trei dioboli. De remarcat prezența pe reversul diobolilor a prescurtării magistratului monetar ΣΩ. Cele patru monede din Mesambria sunt dioboli din tipul „coif corinthian”. În sfârșit, cele șase monede de argint callatiene sunt din tipul Herakles, toate subdiviziuni-hemidrahme. Emisiunile de argint apolloniene sunt bătute de monetăria locală odată cu mijlocul secolului IV a.Chr.⁵¹ iar de circulat intens reținem din a doua jumătate a secolului IV a.Chr.⁵² Ca descoperiri în coloniile vest-pontice dobrogene cunoaștem un singur exemplar găsit în mod cert într-un mormânt de incinerare, în anul 1961 la Tomis, cu ocazia excavațiilor desfășurate pentru dezafectarea clădirii centrale a Gării vechi din oraș. În același mormânt, ca inventar funerar, a mai fost descoperită o monedă histriană din tipul cu „roata”, o statueta de teracotă, o ustensilă de os, un strigiliu de fier și câteva vase ceramice (două boluri mici, o cupă kotyle, o amforă, o cană și un capac). Mormântul era datat „eventual către mijlocul secolului IV a.Chr.”⁵³. Descoperirea acestei piese într-un mormânt era privită ca un indiciu pentru semnalarea unei circulații de oameni de la și către o direcție geografică, deși nu sunt excluse nici raporturi directe între cele două centre grecești⁵⁴.

⁴⁶ Doruțiu-Boilă 1988, p. 248, fig. 1.

⁴⁷ Talmațchi 2011b, p. 35-37, nr. 16-23.

⁴⁸ Draganov 2000, p. 275.

⁴⁹ Talmațchi 2005, p. 117.

⁵⁰ Talmațchi 2004-2005, p. 486; Talmațchi 2006, p. 51.

⁵¹ Karayotov 1994, p. 23.

⁵² Poenaru Bordea 1970, p. 136.

⁵³ Bucovală 1967, p. 12-13, nr. 3.

⁵⁴ Poenaru Bordea 1970, p. 133, 137.

De asemenea, era propusă și Histria ca mijlocilor pentru apariția respectivului exemplar la Tomis, având în vedere existența unor relații ale acesteia cu sudul tracic⁵⁵. Tot din Tomis provine și un tezaur menționat în anul 1944 ca fiind compus din 30-40 de monede apolloniene pontice (tip Meduză) și mesambriene (tip coif văzut din față) de argint, care fuseseră donate Academiei Române de către Iacob Papazian din Constanța.⁵⁶ Alte descoperiri asemănătoare compozițional sunt descoperirile de la Vratarite și Medovets din Bulgaria. Tezaurul de la Vratarite conține 132 de dioboli din Apollonia Pontica și Mesambria (66 + 66) depuși într-un lekythos decorat cu figuri roșii, iar cel de la Medovets este recuperat sub forma a 36 de exemplare din Apollonia Pontica și Mesambria (20 + 16)⁵⁷. Descoperirea celor două tezaure din Vratarite (districtul Dobrici) și Medovets (districtul Varna, într-o așezare tracică) compuse din piese de argint apolloniene pontice și mesambriene ar fi o dovadă în susținerea unei uniuni fiscale între cele două centre pornind de la interese economice comune (în ciuda unor pasaje istorice de clară ostilitate petrecute între ambele), numărul pieselor fiind în mod ciudat împărțite în mod egal⁵⁸. Deși descoperirea de la Mangalia nu credem că are de a face cu această posibilă uniune, nu putem să nu remarcăm cele 4 piese din Apollonia, respectiv tot 4 din Mesambria dacă depozitul funerar din catalog reprezintă totalitatea exemplarelor descoperite. În privința îngropării lor (mai ales a celui de la Medovets) pare extrem de veridică momentul anului 313 a.Chr. (respectiv răscoala orașelor pontice) care se leagă de intervenția lui Lysimach în zonă⁵⁹. Și aceeași dată de îngropare pare veridică, în opinia noastră, și pentru tezaurul de la Tomis.

Din punct de vedere cronologic situația se prezintă astfel. După părerea lui Ivan Karayotov, odată cu mijlocul secolului IV a.Chr. (cu aproximație), Mesambria începe să bată piese de nominal mic de argint din tipul „Coif corinthian”, fără a se exclude prima jumătate (cca. 325 a.Chr.)⁶⁰ și până în ultimul sfert al aceluiași secol (sau chiar primul sfert al secolului III a.Chr.)⁶¹. Iar circulația lor, pe baza dovezilor existente, este consemnată până către 175 a.Chr., adică având „o durată extraordinar de mare”⁶². Există și datări mai timpurii pentru unele exemplare, cum ar fi anii 450-350 a.Chr.⁶³. Datarea monedelor de argint (drahme și divizionare) apolloniene din tipul „Meduza sau Gorgona” este puțin tratată în bibliografie, noi reținând perioada secolului IV a.Chr.⁶⁴ sau mijlocul aceluiași secol⁶⁵. La Callatis piesele de argint din tipul Herakles „beneficiază” de o datare ușor largă. Gh. Poenaru Bordea, în urmă cu

⁵⁵ Poenaru Bordea 1970, p. 137.

⁵⁶ Moisil 1944, p. 5, nr. 40, 42.

⁵⁷ Karayotov 1994, p. 29, nota 7, p. 115, nr. 1-2; Karayotov 1995, p. 27, nr. 1.

⁵⁸ Karayotov 1994, p. 24, 70, 75.

⁵⁹ Karayotov 1994, p. 27.

⁶⁰ Într-o lucrare anterioară considera că în secolul III a.Chr. predominau monedele de bronz de tip „coif corinthian”, conform Karayotov 1992, p. 119.

⁶¹ Karayotov 1994, p. 23, 27-28, 75.

⁶² Karayotov 2009, p. 36-37.

⁶³ SNG Sweden II, pl. 23, nr. 774; SNG Blackburn Museum, pl. XIII, nr. 327.

⁶⁴ SNG Deutschland, tabelul 27, nr. 562.

⁶⁵ Karayotov 1994, p. 23.

aproximativ trei decenii, susținea cu titlu provizoriu, faptul că emiterea primelor monede de argint din tipul Herakles este anterioară perioadei de domnie a lui Alexandru cel Mare⁶⁶, pentru ca mai apoi să revină cu precizări privind a doua jumătate a secolului al IV-lea a.Chr.⁶⁷ Ulterior, același specialist considera debutul atelierului cândva între circa 330 și sfârșitul secolului al IV-lea a.Chr., poate până în 281 a.Chr.⁶⁸. Constantin Preda considera debutul monetăriei callatiene odată cu tipul Herakles de argint, cândva între mijlocul secolului al IV-lea a.Chr. și anul 313 a.Chr.⁶⁹

Datarea acestui mic depozit (doar din perspectiva monedelor apolloniene și mesambriene), dacă ținem seama de bibliografia de specialitate, pare să aparțină celei de a doua jumătăți a secolului IV a.Chr. Dacă am ține seama și de prezența monedelor de argint callatiene am tinde spre ultimul sfert al aceluiași secol. De asemenea, având în vedere locul de descoperire, credem că ar fi posibil ca el să provină dintr-un mormânt ceea ce ar mai putea să adauge o perioadă până când ele au întrunit toate condițiile pentru ca deținătorii să renunțe în acest fel la ele. Unele dintre piese par să aibă și o anumită uzură. Așa că nu excludem ca ipoteză de lucru și depunerea tuturor pieselor în chiar debutul secolului III a.Chr. În această situație acumularea pieselor s-ar fi făcut în timp, în interiorul familiei respective. Dar doar dacă depozitul provine dintr-un complex funerar.

Ce ne mai relevă toate aceste descoperiri?

Înainte de toate subliniem că toate descoperirile monetare provin din *polis*-uri și nu din *chora* sau alte spații de influență economică și comercială ale orașelor așa cum s-au tot publicat descoperiri în ultimele trei decenii. Din cauza totuși a rarității săpăturilor arheologice, în puncte bogate în resurse antice din cele două orașe contemporane, publicările de material inedit de acest gen devin din ce în ce mai rare. De asemenea, cele mai multe dintre piesele din catalog par să provină din morminte, cu alte cuvinte au fost depuse la ani buni după reducerea valorii lor de piață și a eventualei lor circulații monetare. Totuși, spre exemplu, depozitul monetar compus din monede de argint nu și-a pierdut în mod clar măcar valoarea metalului. Piese izolate bănuite ca provenind din morminte întăresc și mai mult constatarea demonstrată deja arheologic privind folosirea documentului monetar de oamenii epocii respective ca „mod de plată” pentru trecerea defunctului sau defunctei către lumea morților. Este o practică curentă în întreaga lume antică, iar cetățile Tomis și Callatis nu aveau nici un motiv să facă notă discordantă. Totuși, și din descrierile unor săpături ulterioare, reținem ca idee generală că un număr mic de morminte au și monede, deci nu era o practică generalizată de a introduce măcar o monedă în interiorul mormântului.

Dintre rarele descoperiri cu monedă (sau monede) în interiorul unui mormânt elenistic (la Mangalia și la Tomis) reținem câteva situații. La Mangalia, odată cu

⁶⁶ Poenaru Bordea 1970, p. 138, n. 24.

⁶⁷ Poenaru Bordea 1978, p. 15.

⁶⁸ Poenaru Bordea 1997, p. 60-61.

⁶⁹ Preda 1998, p. 74.

cercetarea movilei în care a fost descoperit mormântul cu papirus, în manta⁷⁰ au fost descoperite monede emise de Filip al II-lea și Alexandru al III-lea care au datat și întregul complex în a doua jumătate a secolului IV a.Chr.⁷¹ Odată cu lucrările din zona șantierului naval de la Mangalia din anul 1974, pe malul sudic al lacului Mangalia, a fost descoperit un mormânt de inhumație (nr. 2), sub forma a două ciste alăturate. Într-una din ele, și anume mormântul de la sud, a fost descoperită o monedă de argint callatiană din tipul Herakles (divizionară). Din inventar mai făceau parte un bol mic cu firnis negru, un strigiliu de fier, o oglindă de bronz circulară și un inel masiv din fier⁷². În general, mormintele descoperite în zona respective sunt dateate în ultimul sfert al secolului IV și în primele decenii ale secolului III a.Chr.⁷³ Apoi, în anul 1978, în cadrul desfășurării unor lucrări de canalizare, „în spatele blocului de pe str. Rozelor, a fost distrus de săpători un mormânt - probabil de incinerație” care cuprindea în inventar și două monede de bronz: una callatiană din tipul Athena și o a doua „scitică”. Restul inventarului cuprindea două unguentarii fusiforme, un colier, o mărgea antropomorfă, opt măргеle de sticlă, 6 măргеle bitronconice, două măргеle bitronconice, nouă măргеle rotund inelare, două măргеle pastilate, cinci măргеle, două măргеle rotunde, două bitronconice, una rotundă, o aplică de bronz și un anou din bronz. Datarea mormântului aparținea celei de a doua jumătăți a secolului III și secolului II a.Chr.⁷⁴

La Tomis și în imediatele sale împrejurimi sunt câteva exemple. Astfel, amintim descoperirea la Gara Veche, în 1961, a unui mormânt de incinerație cu un bogat inventar funerar, printre care și o monedă histriană din tipul „cu roata” și una din Apollonia Pontica din argint, datat către mijlocul secolului IV a.Chr.⁷⁵ În același an, pe fostul bulevard Filimon Sîrbu (actualul bulevard I. C. Brătianu), a fost descoperit un mormânt de incinerație tot cu un bogat inventar funerar care conținea și un mic depozit monetar compus din 11 monede de bronz tomitane autonome, datarea sa aparținând sfârșitului de secol III a.Chr. și începutului de secol II a.Chr.⁷⁶ Reținem și descoperirea până în anul 1970, în nord-estul orașului, la cca 450 de m de piața Soveja, lângă malul mării, a unui mormânt de inhumație acoperit cu țigle. Inventarul funerar cuprindea elemente vestimentare, elemente de podoabă, vase, obiecte de ofrandă și o monedă tomitană autonomă⁷⁷.

Concluzii

Monedele din catalog sunt rezultatul unor descoperiri întâmplătoare, făcute de obicei în urma unor lucrări de amploare executate cu buldozere pentru realizarea unor obiective socio-culturale și pentru amenajări edilitare. Era foarte greu să deții un

⁷⁰ „Deși mantaua movilei a fost distrusă de lucrările amintite”, adică nivelarea terenului din partea de vest a stadionului ce era pregătit pentru startul construcțiilor conform Preda, Popescu, Diaconu 1962, p. 445.

⁷¹ Preda, Popescu, Diaconu 1962, p. 448.

⁷² Preda, Bărlădeanu 1979, p. 98.

⁷³ Preda, Bărlădeanu 1979, p. 104-105.

⁷⁴ Bărlădeanu-Zavatin 1980, p. 235-237.

⁷⁵ Bucovală 1967, p. 12-13.

⁷⁶ Bucovală 1967, p. 47-51.

⁷⁷ Bucovală 1970, p. 191-197.

control al acestor descoperiri dacă ținem seama și de faptul că mormintele, într-o măsură mică, sunt aliniat și concentrate, densitatea lor fiind extrem de variabilă. De fapt, de cele mai multe ori putem vorbi de o raritate a lor pe o anumită arie (fiind mici puncte insulare), sau chiar consemnăm distanțe foarte mari între ele (dacă sunt singulare). Personalul foarte redus de arheologi era o trăsătură a situației existente în cele două muzee dobrogene în România mijlocului de secol XX, cu implicații directe asupra posibilităților de supraveghere a unor lucrări. Și acest fapt a facilitat scurgerea unor bunuri de patrimoniu către populație. După cum se poate observa din catalogul respectivelor descoperiri, ceea ce lipsește este contextul arheologic. Dar, în ciuda unor inerente imprecizii de localizare, totuși, și materialul ce nu provine din săpături arheologice are un rol aparte în studierea circulației monetare (mai ales că încercăm să recuperăm informații relevante de acum 50-60 de ani). Cu atât mai mult cu cât, din motive obiective, arheologia științifică și riguroasă, prin săpături metodice, încă lipsea sau abia se recoagula după al doilea război mondial și în debutul perioadei comuniste, la Constanța și Mangalia.

Folosirea monedei și în alte practici ce depășeau strict domeniul său de aplicabilitate este un eventual aspect secundar din cercetarea de specialitate, dar care a oferit informații extrem de interesante privind implicarea sa, prin intermediul personajului uman, în domenii total diferite destinate scopului său primordial. Unul din aceste domenii de care ne vom ocupa foarte pe scurt este cel funerar, al practicilor funerare, în general al vieții spirituale religioase. De altfel, cercetarea necropolelor rămâne un domeniu deosebit de generos în informații. Prin surprinderea respectivelor piese monetare în eventuale contexte funerare urmărim și pulsul activităților coloniilor în cadrul mult lărgit a ceea ce am numi *spațiul celor morți din cotidianul ineluctabil* (ca obol pentru *Charon*), corespunzător unui *polis* de perioadă elenistică. În mod teoretic, pentru perioada antică monedele descoperite în morminte aveau o destinație precisă, ce ținea doar de viața spiritual religioasă. În cazul mai multor exemplare ele se constituiau în depozite voluntare. Uneori sunt uzitate ca bijuterii sau alte accesorii, cele mai la îndemână fiind catalogate ca amulete⁷⁸. Ele reprezentau, așa cum s-a observat deja, atât pentru lumea elenistică cât și pentru cea romană, numerar care nu mai era folosit pe piața monetară locală sau zonală, fiind ieșite, uneori și de câteva decenii bune, din circulația monetară reală (ele se constituie în piese relicte). Aceste constatări sunt valabile cu atât mai mult pentru piesele care au fost turnate sau bătute în metal comun (bronz sau cupru). Depozitele funerare cu mai multe exemplare sunt strânse în timp, intervalul cronologic fiind variat și în funcție de realitățile epocii respective, de amploarea evoluției circulației monetare locale.

Cele mai interesante exemple pentru situația monedelor din depozitele descoperite în morminte, pentru teritoriul dobrogian (în epocă antică), par a fi cele din anticul Tomis. Istoria întinsă pe parcursul a 12 secole a acestuia a creat premiza formării și întinderii pe largi zone a mai multor necropole în afara zidurilor de incintă (care au fost „mobile”, în funcție de prosperitatea sau non-prosperitatea vremurilor), pentru perioadele greacă, romană și romano-bizantină. Cercetările arheologice din

⁷⁸ Talmațchi 2006b, p. 72; vezi în acest sens și perforarea lor.

necropolele tomitane au prilejuit descoperirea a numeroase morminte care conțineau și depozite monetare funerare⁷⁹.

Reținem numărul mare de piese izolate provenite din Mesambria din tipurile „coif corintian”, „Athena Alkis” și „Dionysos”. Sigur că poate aceste monede, în raport cu altele, prin selecție intenționată umană, au avut șansa de a ieși la iveală din „negura” unor astfel de descoperiri întâmplătoare. Acestea, în lipsa șansei ivite, ar fi rămas poate pentru totdeauna necunoscute nouă. Dar prezența lor exprimă poate și poziția Mesambriei în zonă. Chiar și simbolic, dacă ar fi vorba doar de o deplasare în buzunarele unor călători greci între centrele de pe coastă. Observăm și predilecția pentru depunerea lor în morminte, poate și datorită faptului că fiind monedă străină nu aveau o viață lungă pe piața locală, din motive cunoscute asupra cărora nu mai insistăm. Dar o continuare a vieții lor ca obol al lui *Charon* pare perfect posibilă. Și acest lucru este valabil, prin retragerea lor rapidă de pe piață, de la caz la caz, poate chiar nu mult timp după momentul baterii lor în cetatea emitentă. Aceste observații pot fi valabile și pentru monedele din Odessos și Dionysopolis, însă mult mai discret prezente în lista descoperirilor.

Depozitul monetar descoperit la Callatis, pornind de la componența sa, poate sugera o datare relativ exactă. Doar că datarea în general a acestor complexe funerare închise s-a făcut în cercetarea arheologică românească de cele mai multe ori în primul rând prin prisma pieselor monetare și destul de puțin pe baza restului exemplarelor arheologice care compuneau inventarele respective. *Nu de puține ori s-a putut constata o distonanță flagrantă (care scăpa celui care publica respectivele descoperiri funerare arheologice) între datarea altor piese de inventar (din ceramică, sticlă, metal etc.) și cea a monedelor.* Astfel, se ridică mari semne de întrebare în stabilirea momentului cronologic relativ exact al înhumării sau incinerării defuncțiilor. În consecință, datarea rămâne susceptibilă de reevaluare continuă odată cu dezvoltarea cercetărilor asupra diferitelor categorii de obiecte arheologice. Prudența este cuvântul de ordine în analiza depozitelor monetare funerare descoperite în necropolele antice vest-dobrogene și de oriunde. După cum se poate observa, depozitele monetare funerare nu trebuie absolutizate pentru a stabili și rescrie anumite cronologii, considerarea unor emisiuni ca fiind paralele în circulație etc., fiind de dorit folosirea pentru astfel de scopuri a celor descoperite în afara cadrului necropolelor. Și aceasta în virtutea mai multor aspecte specifice deja amintite anterior. *Ele rămân, în linia celor precizate, a fi folosite doar ocazional sau chiar de evitat. Prezența unor exemplare în contexte mult mai târzii față de momentul de batere reclamă o atenție specială și o inevitabilă prudență în folosirea lor ca etalon în cadrul inventarului închis funerar, respectiv în susținerea unor reorganizări cronologice în ceea ce privește tipurile monetare și densitatea de emiteri în anumite faze de activitate în monetării grecești locale.*

Totuși, analiza comparativă pornind de la datele specifice activității arheologice și cele numismatice, poate oferi un tablou general cât mai complet în ceea ce privește situația concretă înregistrată pentru fiecare zonă în parte. Inclusiv

⁷⁹ Bucovală 1967, *passim*.

ca secvențe ale cercetărilor de specialitate în modernitatea și contemporanitatea apropiată. Sigur că ne-am dorit să avem o *restitutio in integrum*, între ceea ce se cunoștea și ceea ce nu se cunoștea până astăzi din istoria și conținutul cercetărilor arheologice relativ timpurii, de după cel de al doilea război mondial, în Constanța și Mangalia. Dar suntem conștienți că în ultimă instanță acest lucru este aproape imposibil. Din nefericire, nu o să știm niciodată dacă și alte artefacte au „ieșit” din scena istorică fără să le cunoaștem și să le apreciem la justa valoare, poate pentru totdeauna. Cu atât mai mult cu cât punctele atacate pe harta celor două orașe (și în afara lor în perioada antică, astăzi cartiere componente) au fost sensibil mai multe, pe măsura epocii martore. De altfel și diferite alte obiecte de interes arheologic apărute nu de față cu specialiștii arheologi au fost considerate ca importante pentru publicare⁸⁰.

Poate că și prin intermediul acestor descoperiri vom fi ajutați să nuanțăm unele aspecte particulare privind penetrația unor categorii monetare, atât din punct de vedere al metalului constitutiv, cât și din punct de vedere etnic (în ultima situație fără a absolutiza considerațiile). Chiar dacă au trecut rapid de la document financiar la document cvasi-religios prin asociere la „lumea celor morți”.

Reactualizarea și completarea informației, interpretarea materialelor și repertorierea unui număr important de noi descoperiri pentru perioada preromană din arealul celor două colonii grecești vest-pontice dobrogene sunt principalele obiective pe care ni le-am propus de atins. Demersul nostru reprezintă un pas în acest sens.

Bibliografie / Bibliography

Avram, Poenaru Bordea 2010: A. Avram, Gh. Poenaru Bordea, *Coloniile grecești din Dobrogea, în Istoria Românilor, vol. I, Moștenirea Timpurilor Îndepărtate*, coord. M. Petrescu-Dîmbovița, A.Vulpe, București, 2010, p. 561-666.

Barbu 1961: V. Barbu, *Considérations chronologiques basées sur les données fournies par les inventaires funéraires des nécropoles tomitaines*, Studii Clasice, 3, 1961, p. 203-226.

Barbu 1971: V. Barbu, *Din necropolele Tomisului. I. Tipuri de morminte din epoca romană*, SCIV, 1, 22, 1971 p. 47-68.

Barbu 1977: V. Barbu, *Necropole de epocă romană în orașele Pontului Stâng: caracteristici tipologice*, Pontica, 10, 1977, p. 203-214.

Bârlădeanu-Zavatin 1980: E. Bârlădeanu-Zavatin, *Noi descoperiri în necropolele callatiene (I)*, Pontica, 13, 1980, p. 216-240.

Bounegru, Bârlădeanu 1990: O. Bounegru, E. Bârlădeanu, *Săpăturile arheologice de salvare din zona nordică a necropolei tumulare de la Callatis*, Pontica 23, 1990, p. 335-343.

Bucovală 1967: M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, București, 1967.

Bucovală 1968: M. Bucovală, *Noi morminte de epocă romană timpurie la Tomis*, Pontice, 1, 1968, p. 269-306.

⁸⁰ Vezi descoperirile din anul 1966 la Iconomu 1968, p. 235.

- Bucovală 1970:** M. Bucovală, *Descoperiri noi în zona suburbană a Tomisului*, Pontica, 3, 1970, p. 189-209.
- Buzoianu 1979:** L. Buzoianu, *Noi ștampile de amfore de la Callatis*, Pontica, 12, 1979, p. 77-96.
- Buzoianu, Bărbulescu 2012:** L. Buzoianu, M. Bărbulescu, *Tomis. Comentariu istoric și Arheologic*, Constanța, 2012.
- Canarache 1957:** V. Canarache, *Monede autonome inedite din Dionysopolis și cronologia lor relativă*, SCN 1 (1957), p. 61-78.
- Canarache 1969:** V. Canarache, *Măști și figurine Tanagra din atelierele de la Callatis-Mangalia-*, Constanța, 1969.
- Chera 1999:** C. Chera, *Necropole tomitane în contextul lumii romane vest-pontice (sec. I-IV p.Chr.)*, teză de doctorat, Universitatea „Ovidius” Constanța, facultatea de Istorie, Drept și Științe Administrative, Constanța, 1999, mss.
- Covacef 2007:** Z. Covacef, *Templele Tomisului*, Peuce, 3-4, 2005-2006, 2007, p. 159-172.
- Donoiu 1980:** I. Donoiu, *O monedă histriană cu „roata” obținută prin batere*, SCN, 7, 1980, p. 133-134.
- Doruțiu-Boilă 1988:** E. Doruțiu-Boilă, *Relații externe ale cetății Callatis în epocă elenistică*, SCIVA, 39, 1988, 3, p. 243-249.
- Draganov 1997:** D. Draganov, *The Bronze Coinage of Dionysopolis*, Numismatic Circular, 105, 1997, p. 371-377.
- Draganov 2000:** D. Draganov, *The bronze coinage of Dionysopolis. Typology*, în Kluge, Bernd & Weisser, Bernhard (eds.), *XII. Internationaler Numismatischer Kongress Berlin 1997. Akten-Proceedings-Actes*, 2 Bände, Berlin 2000, p. 275-279.
- Georgescu 1974:** N. Cheluță-Georgescu, *Morminte elenistice și romane descoperite în zona de nord și nord-vest a necropolei callatiene*, Pontica, 7, 1974, p. 169-189.
- Georgescu, Lascu 1995:** V. Georgescu, S. Lascu, *Callatis-Mangalia 2500. Micromonografie*, Mangalia, 1995.
- Iconomu 1968:** C. Iconomu, *Cercetări arheologice la Mangalia și Neptun*, Pontice, 1, 1968, p. 235-268.
- Karayotov 1992:** I. Karayotov, *Le Monnayage de Messambria*, Bourgas, 1992.
- Karayotov 1994:** I. Karayotov, *The Coinage of Mesambria, vol. I. Silver and Gold Coins of Mesambria*, Thracia Pontica, series VI, Thracia Maritima, Corpus Numorum, Sozopol-Veliko Turnovo, 1994.
- Karayotov 1995:** I. Karayotov, *La circulation des monnaies de Mésambria Pontica dans la région du Bas Danube*, în: *Numismatic and Sphragistic Contributions to Ancient and Medieval History of Dobroudja*, International Symposium, Dobrich, 1993, Dobroudja, 12, 1995, p. 24-38.
- Karayotov 2009:** I. Karayotov, *The Coinage of Mesambria, vol. II, Bronze coins of Mesambria*, Sozopol-Burgas, 2009.
- Karayotov 2011:** I. Karayotov, *Character of the Mesambria Pontica Bronze Coinage. Periodization*, Acta Musei Varnaensis, VIII-2, 2011, p. 61-73.
- Moisil 1944:** C. Moisil, *Creșterea Colecțiilor în anii 1938-1942, Stampe, manuscrise, documente, numismatică*, București, 1944.

- Ocheșeanu, Papuc 1976:** R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea (V)*, Pontica, 9, 1976, p. 215-236.
- Pick 1898:** B. Pick, *Die Antiken Münzen Nord-Griechelands, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 1, Berlin, 1898.
- Poenaru Bordea 1970:** Gh. Poenaru Bordea, *Discuții pe marginea câtorva monede străine din Dobrogea antică*, SCIV, 21, 1970, 1, p. 133-144.
- Poenaru Bordea 1978:** Gh. Poenaru Bordea, *Viața economică în Pontul Stâng în epoca elenistică în lumina izvoarelor arheologice și numismatice*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1978.
- Poenaru Bordea 1997:** Gh. Poenaru Bordea, *Emisiunile monetare din atelierele grecești de pe litoralul românesc al Mării Negre (sec. VI î. Hr.-III). Un stadiu al problemei, în 130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, București, 1997, p. 56-70.
- Preda 1960:** C. Preda, *Monedele histriene cu roata și legenda ΙΣΤ*, SCN, 3, 1960, p. 21-38.
- Preda 1961:** C. Preda, *Archaeological discoveries in the Greek cemetery of Callatis - Mangalia (IVth – IIIrd centuries before our era)*, Dacia, N.S., V, 1961, p. 282-293.
- Preda 1966:** C. Preda, *Câteva morminte din epoca elenistică descoperite la Callatis*, SCIV, 17, 1966, 1, p. 137-146.
- Preda 1998:** C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998.
- Preda 2003:** C. Preda, *Noutăți numismatice histriene*, BSNR, 92-97, 1998-2003, 146-151, 2003, p. 19-25.
- Preda, Bârlădeanu 1979:** C. Preda, E. Bârlădeanu, *Săpăturile arheologice de salvare din zona șantierului naval de la Mangalia (1974)*, Pontica, 12, 1979, p. 97-107.
- Preda, Georgescu 1975:** C. Preda, N. Georgescu, *Săpăturile de salvare de la Mangalia din 1972 – necropola callatiană din zona stadionului*, Pontica, 8, 1975, p. 55-75.
- Preda, Nubar 1973:** C. Preda, H. Nubar, *Histria III. Descoperiri monetare 1914-1970*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1973.
- Preda, Popescu, Diaconu 1962:** C. Preda, Em. Popescu, P. Diaconu, *Săpăturile arheologice de la Mangalia. (Callatis)*, MCA, VIII, 1962, p. 439-455.
- Price 1993:** M. Price, *Sylloge Nummorum Graecorum. Vol. IX. The British Museum, part. 1: The Black Sea*, London, 1993.
- Regling 1910:** K. Regling, *Die Antiken Münzen Nord-Griechelands, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien, 2.1., Die Münzen von Odessos und Tomis*, Berlin, 1910.
- Ruzicka 1917:** L. Ruzicka, *Inedita aus Moesia Inferior*, NZ, 50, 1917, p. 73-173.
- SNG Blackburn Museum:** *Sylloge Nummorum Graecorum, vol VIII, The Hart Collection Blackburn Museum, Oxford*, 1989.
- SNG Deutschland:** *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland sammlung der Universitätsbibliothek Leipzig, 1. Band, Autonome Griechische Münzen*, München, 1993.
- SNG Fitzwilliam Museum:** *Sylloge Nummorum Graecorum, vol. IV, Fitzwilliam Museum: Leake and General Collections, part II, Sicily-Thrace*, London, 1972.

SNG Sweden II: *Sylloge Nummorum Graecorum, Sweden II, The Collection of The Royal Coin Cabinet National Museum of Monetary History Stockholm, part 2, Stockholm, 1980.*

Stancomb 1994: W. Stancomb, *The History and Coinage of the Greek cities on the coast of the Black Sea from the time of the Greek colonization to the period of Roman domination with particular reference to the mint of Olbia, volume II, Appendix, Sylloge Nummorum Graecorum, University of Warwick, 1994.*

Stancomb 2000: W. Stancomb, *Sylloge Nummorum Graecorum, Vol. XI, The William Stancomb collection of coins of the Black Sea region, Oxford, 2000.*

Stoian 1987: I. Stoian, *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine II. Tomis și teritoriul său, București, 1987.*

Talmațchi 2002: G. Talmațchi, *Monede cu roata descoperite la Histria (com. Istria, jud. Constanța), CN, 8, 2002, p. 17-27.*

Talmațchi 2004-2005: G. Talmațchi, *Monede rare în descoperiri aflate în colecția numismatică a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, Pontica 37-38 (2004-2005), p. 483-490.*

Talmațchi 2005: G. Talmațchi, *Aspects of the circulation of the Greek coin (other than the west-pontic Dobrudjan ones) between the Danube and the Euxine Sea, during the autonomous period, SAA, 10-11, 2004-2005, 2005, p. 115-123.*

Talmațchi 2006a: G. Talmațchi, *Les monnaies autonomes d'Istros, Callatis et Tomis. Circulation et contexte, Wetteren, 2006.*

Talmațchi 2006b: G. Talmațchi, *Monedele de tip macedonean în Dobrogea, Sfântu Gheorghe, 2006.*

Talmațchi 2007: G. Talmațchi, *The Mints` Issues from the Black Sea Coast and other areas of Dobrudja. The Pre-Roman and early roman periods (6th century BC – 1st century AD), Cluj-Napoca, 2007.*

Talmațchi 2011a: G. Talmațchi, *Monetăriile orașelor vest-pontice Histria, Callatis și Tomis în epocă autonomă. Iconografie, legendă, metrologie, cronologie și contramarcare, Cluj-Napoca, 2011.*

Talmațchi 2011b: G. Talmațchi, *Aspect of the circulation in Dobrudja of coins issued during the autonomous period in Odessos, Mesambria and Apollonia Pontica, Acta Musei Varnaensis, VIII-2, 2011, p. 17-46.*

Talmațchi, Cliante 2006-2007: G. Talmațchi, T. Cliante, *Descoperiri de semne monetare, monede grecești autonome și macedonene în Tomis, apărute în urma săpăturilor arheologice, CN, 12-13, 2006-2007, p. 13-26.*

Zaginajlo 1965: A. G. Zaginajlo, *K voprosu o nekotopyh mednyh monetah Istrii, Kratkie Soobșeniia o polevîh Arheologiceskih gosudarstvernogo arheologiiceskogo muzeia, Odessa, 1965, p. 167-173.*

Zavatin-Coman 1972a: E. Zavatin-Coman, *Un mormânt elenistic cu kalpidă de la Mangalia, Pontica, 5, 1972, p. 103-116.*

Zavatin-Coman 1972b: E. Zavatin-Coman, *La tombe grecque avec kalpis de Mangalia, Dacia, N. S., 16, 1972, p. 271-280.*

Lista ilustrațiilor / List of illustrations

Planșa I. Monede tomitane (1-2, 9, 11), histriene (7), dionysopolitane (4), odessitane (12) și mesambriene (3, 5-6, 8, 10, 13) descoperite izolat în Constanța.

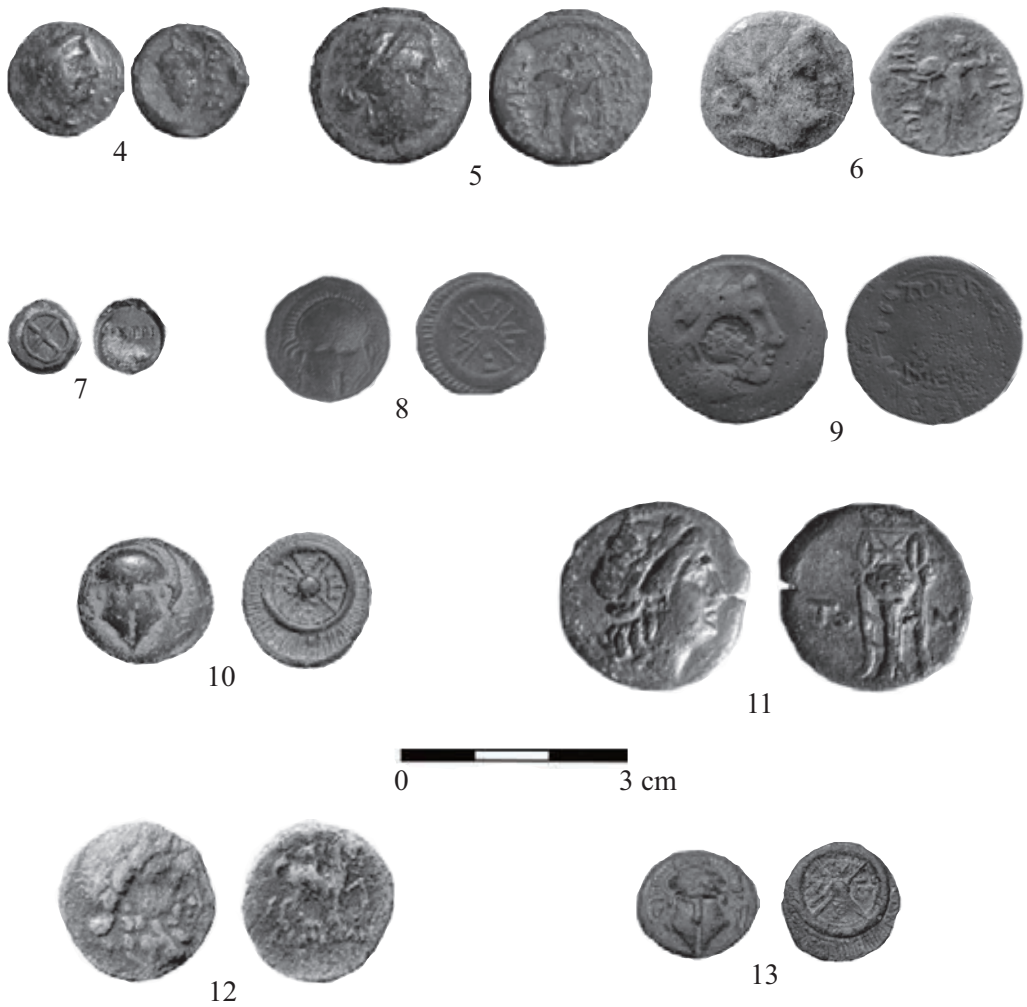
Plate I. Isolated coins from Tomis (1-2, 9, 11), Istros (7), Dionysopolis (4), Odessus (12) and Mesembria (3, 5-6, 8, 10, 13) discovered in Constanța.

Planșa II. Monede callatiene (14, 19-22, 24, 26), odessitane (18) și mesambriene (15-17, 23, 25, 27) descoperite izolat în Mangalia.

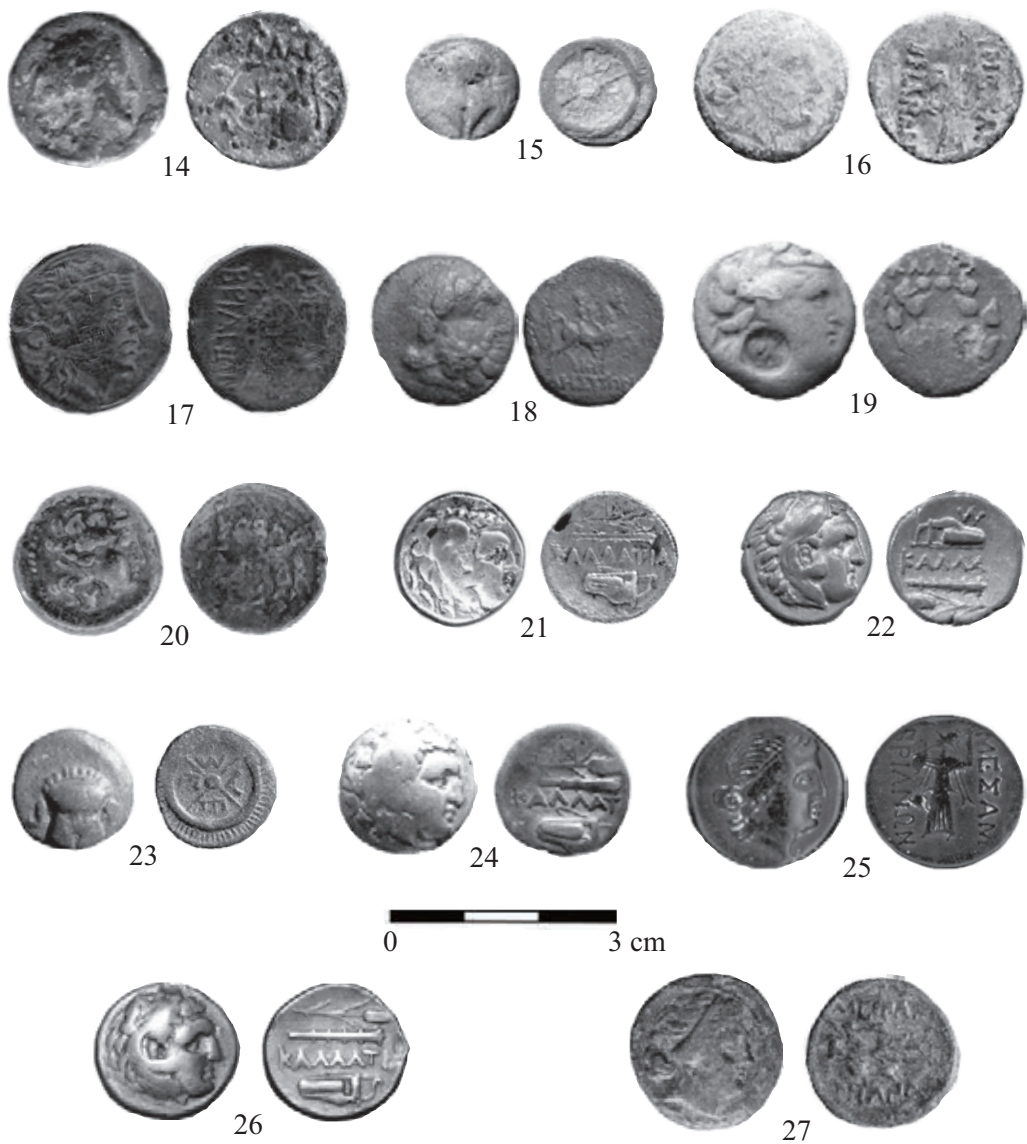
Plate II. Isolated coins from Callatis (14, 19-22, 24, 26), Odessus (18) and Mesembria (15-17, 23, 25, 27) discovered in Mangalia.

Planșa III. Monede de argint din Apollonia Pontica (1-4), Callatis (5-10) și Mesambria (11-14) descoperite probabil într-un complex funerar închis la Mangalia.

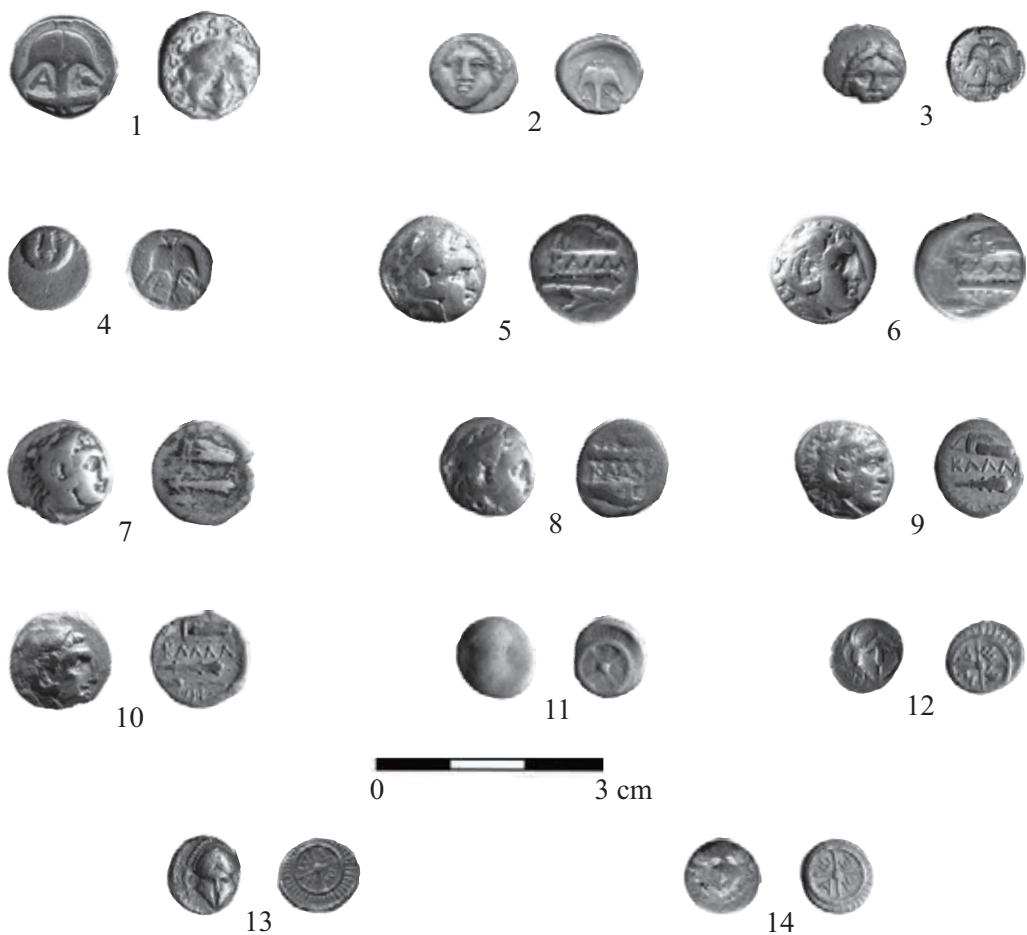
Plate III. Silver coins from Apollonia Pontica (1-4), Callatis (5-10) and Mesembria (11-14) discovered probably in a close funerary complex at Mangalia.

Planșa I. Monede tomitane (1-2, 9, 11), histriene (7), dionysopolitane (4), odessitane (12) și mesambriene (3, 5-6, 8, 10, 13) descoperite izolat în Constanța.

Planșa II. Monede callatiene (14, 19, 20-22, 24, 26), odessitane (18) și mesambriene (15-17, 23, 25, 27) descoperite izolat în Mangalia.

Planșa III. Monede de argint din Apollonia Pontica (1-4), Callatis (5-10) și Mesambria (11-14) descoperite probabil într-un complex funerar închis la Mangalia.